

PARADIGMA ETICĂ A SENTIMENTULUI LA DAVID HUME

Emanuel FLORESCU¹

Abstract: *David Hume established himself as an empiricist philosopher who argued for the primacy of sensibility in human life and in the methodology of philosophical inquiry. His ethical approach fits into this empiricist pattern by postulating the preeminence of sensibility over reason and by assigning a primordial and normative role to moral feeling. Relative to this distinctive principle of Humean philosophy, the ethical paradigm of sentiment is considered a normal and optimistic one, in antithesis to the skeptical metaphysical paradigm of sentiment.*

Keywords: *Hume, paradigm, ethics, sentiment, role.*

Introducere

David Hume este considerat în mod justificat un filosof care a susținut primatul sensibilității în viața umană și a accentuat rolul fundamental al sentimentelor sau pasiunilor în concretizarea aspectelor normale, cotidiene, dar importante ale existenței omului, precum: implicarea voinței, găsirea motivației interne, declanșarea unei acțiuni, luarea unor decizii sau determinarea distincțiilor morale și estetice. Această ipostază asumată de filosof și consacrată în percepția posterității poate fi argumentată, nu doar prin explicațiile lui explicite referitoare la contribuția cardinală a sensibilității în acest sens, ci și prin raportarea sa mai sceptică cu privire la competența rațiunii în materializarea acestor aspecte, prin abordarea sa eminentamente empirică din domeniul epistemologiei sau prin viziunea sa naturalistă, care nu permite decât o deosebire de grad între natura omului și natura celorlalte viețuitoare ale Terrei. Concluzia derivată din această ipostază filosofică relevă contrastul epistemologic, dar și etic, dintre sensibilitate și rațiune, și sugerează uniformitatea scontată a rolului sensibilității în domeniile, activitățile sau aspectele vieții umane.

În mod surprinzător și aparent anormal, a doua parte a concluziei dedusă în mod logic nu se confirmă în modul în care Hume s-a raportat la respectivele aspecte existențiale prin prisma sensibilității preferate. Sentimentul desemnat prioritar în detrimentul rațiunii nu este abordat în mod unitar sau uniform în ansamblul viziunii sale filosofice. Gânditorul

¹ Ștefan cel Mare University of Suceava, Romania.

din Edinburgh nu acordă sentimentului uman aceeași valoare epistemologică, evaluativă sau normativă în toate sferile de referință. Dacă sentimentul joacă un rol decisiv în determinarea distincțiilor morale și estetice, el se dovedește un factor insignifiant și irelevant în chestiunile de ordin metafizic sau religios. Această discriminare între sentimentul moral și sentimentul religios, similară celei dintre sensibilitate și rațiune, presupune o discrepanță axiologică între cele două tipuri de sentimente, care denotă o inconsecvență metodologică și care sugerează o posibilă incoerență interpretativă în cadrul abordării umane.

Discriminarea sentimentului uman din viziunea humană permite distingerea a două paradigme filosofice, diferite în formă și contrare în fond, rezultate în mod implicit în urma acestei controversate diferențieri valorice. Prima este paradigma din domeniul etic, care este una pur optimistă, întrucât sentimentului îi este conferit un rol principal cu atribuții evaluative și chiar normative. A doua este paradigma din sfera metafizică a religiei, care este una efectiv sceptică, de vreme ce sentimentul nu pare a deține niciun rol cu atribuții evaluative sau normative în determinarea chestiunilor specifice. Acest studiu este dedicat paradigmei etice a sentimentului, pentru a se argumenta prevalența sentimentului în morală humană și a se legitima astfel optimismul aferent acesteia. Studiul debutează cu unele considerații istorice și valorice pe seama pasiunilor, care să introducă și să pună într-un context mai adecvat ori mai complet clasificarea pasiunilor în varianta moralistului scoțian.

Clasificarea pasiunilor

În concepția etică a majorității predecesorilor lui Hume, pasiunile erau percepute și caracterizate în mod negativ, ca înclinații animalice sau forțe neîmblânzite ale naturii umane care subminau hegemonia legitimă sau măcar dezirabilă a rațiunii. Niște instincte patologice ce urmăreau să preia controlul minții și al sufletului într-un scop predilect malefic și cu consecințe preponderent nefaste. Prin urmare, ele trebuiau eliminate sau cel puțin controlate prin puterea rațiunii de către omul interesat de virtute și morală. Lupta pentru dobândirea virtuții și a moralității era imaginată de regulă ca fiind dată între rațiunea de origine divină și pasiunile animalice.²

² David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu și Constantin Niță, studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, pp. 38-40.

În viziunea platonică, pasiunile sufletului trebuiau subordonate părții lui raționale superioare, pentru a se stabili o armonie în suflet și în viață. Dacă rațiunea este însă dominată de dorințe și pasiuni, armonia nu se realizează, iar spiritul uman nu se poate ridica după moarte către lumea Ideilor pure, ci va parcurge un nou ciclu de reîncarnare.³ Etica stoicismului prezenta drept condiție pentru o viață virtuoasă acea stare lăuntrică, numită *apathia*, în care instinctele, afectele și pasiunile sunt dominate și chiar suprimate de rațiune. Înțelept este omul stoic, care își modelează viața ascultând doar de glasul rațiunii.⁴ Viziunea creștină descrie și ea lupta spirituală și permanentă dintre poftele sau pasiunile firii umane păcătoase și sufletul rațional mântuit.⁵ Totuși, până în epoca modernă a iluminismului imaginea pur negativă a pasiunilor se mai estompase, iar acestea ajung să fie considerate ca trăsături integrale și cumva normale ale naturii umane.

Așa cum făcuse și în epistemologie cu ideile lui Locke sau Berkeley, Hume radicalizează și în etică opiniile unor confrăți contemporani, propunând o inversare a paradigmei morale tradiționale. În varianta sa interpretativă antitetică, pasiunile dețin un rol pozitiv și chiar primordial, iar conflictul etic nu se mai produce între pasiuni și rațiune, ci doar între diferite tipuri de pasiuni.⁶ În cadrul aceleiași teorii etice sentimentale, pasiunile umane joacă un rol decisiv în motivarea și concretizarea acțiunilor cu caracter moral sau imoral. În interpretarea humeană, pasiunile sunt descrise ca niște violente și sensibile emoții ale minții, care apar dintr-un impuls sau instinct natural similar celui animalic. Ele sunt categorisite drept calme și violente, cu mențiunea că pasiunile violente au de obicei o influență mai puternică asupra voinței decât cele calme.⁷

Se face deosebirea între o pasiune calmă și una slabă sau între o pasiune violentă și una puternică. Pasiunea care predomină o înghite și o convertește pe cea inferioară. În consecință, conflictul moral nu este o luptă internă între rațiunea de origine divină și pasiunile animalice ori

³ Adriana Neacșu, *Istoria filosofiei antice*, Craiova, Editura Universitaria, 2016, pp. 105-106.

⁴ *Ibidem*, p. 159.

⁵ Cf. 1 Petru 2:11, Romani 7:14-25, Galateni 5:16-26 sau Iacov 4:1 din *Biblie*.

⁶ David Hume, *op. cit.*, p. 40.

⁷ *Idem*, *The Essential Philosophical Works*, Hertfordshire, Wordsworth Editions Limited, 2011, pp. 379-381.

sentimentele instinctive, după scenariul propus de teologia creștină, ci este mai curând o confruntare între pasiunile calme și cele violente ale naturii umane. Căci nimic nu poate împiedica ori întârzia impulsul pasiunii decât un impuls contrar.⁸ Motivația pentru o acțiune anume implică deci un sentiment sau o pasiune. O acțiune este considerată morală dacă este determinată de sentimentele calme și agreabile. Sau dacă acțiunea este utilă și plăcută tuturor celor implicați în contextul ei concret.

În taxonomia humeană, pasiunile intră în categoria impresiilor secundare sau cele de reflecție, iar în cartea a doua a *Tratatului asupra naturii umane*, autorul tratează tocmai despre formarea și funcționarea acestora în natura umană. Multe din aceste impresii de reflecție provin din idei care copiază anumite senzații corporale, mai ales cele ale plăcerii și durerii. În raport cu senzațiile de plăcere și durere, moralistul britanic categorisește pasiunile în productive și receptive. Pasiunile productive sunt impresii instinctive care produc plăcerea sau durerea, în timp ce cele receptive sunt impresii care apar ca răspuns la plăcere și durere. Pasiunile instinctive, precum foamea, setea, pofta, resentimentul sau iubirea parentală, sunt apreciate ca primare, întrucât iau naștere dintr-un impuls natural și inexplicabil. Pasiunile care se formează prin impresiile de plăcere și durere sunt considerate secundare și sunt numite directe și indirecte (acestea din urmă provin din impresiile de plăcere sau durere dar și prin intermediul altor calități). La rândul lor, pasiunile directe sunt violente (dorința și aversiunea, bucuria și mâhnirea, speranța și teama) și calme, ce provin din contemplarea unor acțiuni sau obiecte externe (sentimentele morale și estetice). Din categoria pasiunilor indirecte se pot enumera: mândria, umilința, dragostea, ura, ambiția, vanitatea, invidia, mila, răutatea sau generozitatea.⁹

În nota sa etică distinctivă și antitetica moralei tradiționale în general și celei creștine în particular, moralistul scoțian tratează mândria, ca pasiune indirectă, în paradigma filosofiei sale empiriste și naturaliste. El contestă ideea consacrată că mândria ar fi întotdeauna vicioasă și o prezintă, în schimb, ca pe o impresie agreabilă, ce se naște în mintea noastră atunci când constatarea, fie a virtuții, frumuseții, bogăției sau puterii, ne produce satisfacție față de noi înșine. Spre deosebire de Mandeville, de exemplu,

⁸ *Ibidem*, pp. 360-364.

⁹ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, David F. și Mary J. Norton (editori), Oxford, Oxford University Press, 2000, pp. 181, 182.

care susținea o înțelegere mai curând augustiniană, deci creștină, despre mândrie, ca fiind o manifestare implicită a păcatului originar, Hume pare a reabilita o concepție etică mai aristotelică, deci păgână, care vede mândria într-un mod mai pozitiv. El pretinde că toți suntem mândri într-o anume măsură, dar admite că mândria excesivă este mereu apreciată ca vicioasă și universal detestată. Se face astfel distincție între mândria ponderată, ce este normală și acceptată, și mândria exagerată, ce constituie motivul pentru care mândria este de regulă disprețuită ca un viciu. Hume accentuează așadar partea pozitivă a mândriei într-un grad mult mai mare decât Mandeville, susținând că nimic nu este mai lăudabil decât să ne valorizăm singuri, atunci când chiar avem calități ce sunt valoroase.¹⁰

La Hume, pasiuni înseamnă instincte, înclinații, sentimente sau emoții, adică un fel de impresii naturale derivate din constituția originală a minții umane. Ele se formează și funcționează prin intermediul celor trei principii de asociere pe care le identifică a fi asemănarea, contiguitatea și cauzalitatea. De îndată ce mintea părăsește o idee, preia o alta, care este legată de prima prin asemănare, contiguitate sau cauză și efect, pentru că mintea este afectată în mod similar de către impresii asemănătoare. Experiența unei pasiuni plăcute tinde să ne conducă către experimentarea altora de același fel, după cum experiența unui sentiment dezagregabil tinde să ne conducă către evitarea experimentării altuia similar. În exprimarea sa, plăcerea este însăși esența virtuții, în timp ce durerea constituie însăși esența viciului. Aceasta nu înseamnă că virtutea nu ar fi nimic altceva decât un fel de sentiment sau că virtutea ar echivala efectiv cu plăcerea, ci doar faptul că a simți un anumit fel de plăcere este o condiție necesară a experienței virtuții.¹¹

Prevalența sentimentului față de rațiune

Trăsătura distinctivă a moralei humeene rezidă în prevalența sentimentului în raport cu rațiunea în scopul determinării distincțiilor etice din cazurile care necesită o asemenea evaluare. Această preeminență are ca punct de referință analitică, și totodată ca apogeu al ei, celebra expresie descriptivă, dar cu conotație prescriptivă, că rațiunea este și trebuie să fie

¹⁰ Robin Douglass, *The dark side of recognition: Bernard Mandeville and the morality of pride* (pp. 284-300) în *British Journal for the History of Philosophy*, vol. 32, nr. 2, Londra, 2024, pp. 293, 294.

¹¹ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, pp. I50-I53.

doar sclava pasiunilor.¹² Prin viziunea sa revoluționară, care conferă pasiunilor o șocantă hegemonie motivațională și decizională în evoluția vieții umane, filosoful empirist inversează realmente ierarhia filosofică clasică, care ținea de la Platon și Aristotel până în zilele sale, și care acorda rațiunii autoritatea de-a direcționa aspectele vieții și chiar de-a reprima dorințele inadecvate ori periculoase ale impetuoaselor pasiuni.¹³

Abordarea lui în privința filosofiei morale marchează o ruptură decisivă față de gândirea clasică greacă și de cea medievală creștină, care considerau virtutea drept apanajul unei elite privilegiate de către natură sau de Divinitate. Abordarea lui este mai democratică, opinează unii comentatori, întrucât este la îndemâna oricui să determine care calități ale minții sunt folositoare sau agreabile.¹⁴ Ruptura astfel evocată este radicală, dar nu și exclusivă, schimbare de perspectivă filosofică, pe care Annette Baier o numește „cruciala turnură humeană de la intelect la sentiment.”¹⁵

Mult comentata sintagmă humeeană, care sugerează poziția de slujitoare a rațiunii în relația ei cu pasiunile, trebuie însă bine înțeleasă și abordată cu precauție, întrucât ea nu afirmă mai mult de atât. Relația dintre rațiune și sensibilitate în plan etic este mult mai complexă sau mai nuanțată decât ar permite o interpretare simplistă ori exclusivistă a respectivei expresii. Acțiunea morală le solicită pe amândouă. Acțiunea făcută fără implicarea pasiunii ar fi lipsită de interes, în timp ce fapta sau acțiunea făcute fără aportul rațiunii ar fi lipsite de sens. Raportul dintre cele două însușiri umane cardinale este unul de colaborare reciproc avantajoasă prin care ele se completează cu competențele specifice fiecăreia, chiar dacă pasiunile dețin totuși un rol predominant și determinant, iar rațiunea are doar un rol secundar într-un statut subordonat.

Rolul secundar al rațiunii

De altfel, rolul secundar al rațiunii provine tocmai din statutul ei subordonat, dar nu înseamnă că este unul lipsit de importanță. Rațiunea are rolul totuși relevant de-a orienta sentimentele, de-a calma pasiunile, de-a distinge între adevărul și falsul la care se raportează pasiunile, de-a

¹² *Idem, The Essential Philosophical Works*, p. 360.

¹³ Simon Blackburn, *How to Read Hume*, Londra, Granta Publications, 2008, p. 56.

¹⁴ *Ibidem*, p. 63.

¹⁵ Annette Baier, *A Progress of Sentiments: Reflections on Hume's Treatise*, Harvard, Harvard University Press, 1991, p. 20.

îndruma sensibilitatea și chiar de-a evalua alegerile sentimentelor, care altminteri ar fi asemenea unui om puternic lipsit însă de vederea necesară. Dar după cum pasiunile au nevoie de discernământul rațiunii pasive, tot așa și rațiunea are nevoie de puterea sensibilității active. Rațiunea singură, susține Hume, nu poate niciodată să constituie motivul pentru declanșarea unei acțiuni morale, nu poate motiva niciodată voința umană și nici nu poate vreodată să se opună unei pasiuni în direcționarea voinței.¹⁶ În consecință, este imposibil ca distincția morală dintre bine și rău să fie făcută de rațiune, din moment ce acea distincție are o influență asupra acțiunilor noastre de care rațiunea singură este incapabilă. Iar, în concluzie, moralitatea nu este obiectul rațiunii sau al raționamentului demonstrativ.¹⁷

Deși este perceput ca un reprezentant al iluminismului scoțian și european din secolul XVIII, David Hume se evidențiază ca unul atipic în viziunea sa filosofică. Spre deosebire de ceilalți iluminiști europeni, el nu practică cultul rațiunii și nu situează rațiunea în centrul concepțiilor sale filosofice. El acordă preeminență sentimentului în detrimentul rațiunii și o subliniază cu pregnanță prin sintagma citată mai sus, care postulează că rațiunea nu poate fi decât sclava pasiunilor. Așa cum s-a specificat deja, această expresie radicală și controversată nu sugerează că în planul etic rațiunea nu are nici un rol sau nici un fel de implicare, ci doar că ea deține un rol secundar în raport cu sentimentul ori pasiunea. Sensul este că rațiunea singură nu poate produce o acțiune sau vreun act de voință, dacă nu atinge o înclinație naturală sau un sentiment. Rațiunea are rolul de-a discerne, a calcula și a lua decizii în raport cu situațiile vieții și acțiunile etice, dar îndeplinește acest rol cu intenția de-a satisface dorințele, afectele sau pasiunile umane. Rațiunea este și ea esențială în viața morală, indicând utilitatea ori necesitatea unei acțiuni sau a unui scop, dar este totuși subordonată simțirilor și înclinațiilor naturale. Acționează întotdeauna în slujba sentimentelor și pasiunilor, pe care le aprobă sau dezaproabă teoretic, dar nu le poate împiedica practic. Ea nu are putere asupra voinței, așa cum au afectele, deci nu se poate opune niciodată pasiunii în orientarea voinței.¹⁸

În pofida statutului ei subordonat, rațiunea rămâne totuși importantă în ecuația mai complexă a moralității, dar nu se dovedește determinantă.

¹⁶ David Hume, *The Essential Philosophical Works*, pp. 359, 360.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 403, 408.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 359-360.

Concluzia lui Hume este, pe cât de antitetică mentalității iluministe a epocii sale și chiar filosofiei tradiționale, pe atât de categorică: moralitatea nu constă în relații ale minții și nu este obiectul rațiunii!¹⁹ Rațiunea ajută doar la descoperirea adevărului și falsului din punct de vedere teoretic, dar, întrucât morala este un domeniu practic, rațiunea singură nu poate preveni, nici produce, vreo acțiune concretă cu caracter normativ. Rațiunea singură nu este suficientă pentru a produce vreo blamare sau aprobare morală, căci aprobarea și dezaprobarea morală sunt realmente niște sentimente. În consecință, regulile moralității nu sunt deducții logice sau argumente sofisticate ale rațiunii, ci simțiri spontane ale inimii.

Rolul primordial al sensibilității

În schimb, de vreme ce virtutea și viciul nu sunt descoperite defel prin intermediul rațiunii sau prin compararea ideilor, trebuie că suntem capabili să marcăm diferența între ele prin intermediul unei impresii sau a unui sentiment pe care îl provoacă. Drept pentru care, un important principiu humean formulat ca un aforism enunță că moralitatea este mai degrabă simțită decât gândită, deși respectivul sentiment este de obicei așa de slab sau de blând, încât poate fi confundat cu o idee a rațiunii. Moralistul empirist insistă că virtutea poate fi distinsă prin sentimentul de plăcere, iar viciul prin sentimentul de durere pe care fiecare acțiune, faptă, senzație sau aspect ni-l dă, fie și doar prin vedere ori contemplare a lor.²⁰ În felul acesta, el fundamentează morala pe reacțiile sensibilității, nu pe judecățile rațiunii, și crede că etica este de fapt o chestiune ce ține de acele trăsături pe care le admirăm și apreciem sau pe care le detestăm. Morala este, prin însăși natura ei, o chestiune practică și pasională,²¹ în concordanță cu natura umană pe care se întemeiază.

Spre deosebire de rațiunea neputincioasă, pasiunile sau sentimentele pot influența voința umană spre acțiunea morală și pot determina distincțiile morale prin senzațiile de aprobare sau dezaprobare, care sunt resimțite în raport cu o faptă, o trăsătură de caracter sau orice altceva mai poate face obiectul evaluării morale. Aprobarea sau condamnarea cu sens etic nu poate fi opera judecății minții, ci a inimii prin intermediul unui sentiment activ. În luarea deciziilor morale, toate circumstanțele și relațiile cazurilor

¹⁹ *Ibidem*, p.408.

²⁰ *Ibidem*, pp. 409, 410, 414.

²¹ Simon Blackburn, *op. cit.*, p. 62.

respective trebuie să fie cunoscute dinainte, iar din contemplarea întregului, inima sau chiar mintea simte o impresie nouă de afecțiune ori dezgust, de stimă sau dispreț, de aprobare ori blamare. În acest sens, Hume prezintă câteva exemple istorice sau literare de crime cu contexte diferite, pentru a demonstra cum aceeași faptă poate genera în noi sentimente diferite, respectiv de blamare ori de aprobare. Toate amănuntele fiecărui caz conduc la determinarea distincțiilor morale pe care le simțim ca atare, indiferent de judecățile rațiunii. Aceeași faptă poate fi considerată virtuoasă sau vicioasă în funcție de aspectele contextelor în care se produce. Căci virtutea este definită ca fiind cea acțiune sau calitate mentală care îi dă unui privitor plăcutul sentiment de aprobare, în timp ce viciul desemnează exact contrariul virtuții.²²

Se poate sublinia, așadar, că teoria humeană a moralei este bazată și centrată pe sentiment și pasiune. Sunt vizate cu predilecție sentimentele de iubire, de prietenie sau de bunăvoință, ca expresii ale unei simpatii dezinteresate și înnăscute prin care oamenii își fac bine reciproc. În eșafodajul ideatic al acestei teorii, sunt mai relevante impresiile simțurilor, care sunt percepțiile mai vii și mai puternice, decât ideile rațiunii, care sunt percepțiile mai palide și mai slabe sau copiile net inferioare calitativ impresiilor. Iar un corolar al acesteia postulează că distincția dintre bine și rău sau dintre virtute și viciu nu se întemeiază pe relația obiectelor implicate, nici nu este percepută prin intermediul rațiunii, ci doar prin mijlocirea unor impresii ori sentimente. Căci, în opinia reiterată a empiristului britanic, moralitatea este o problemă care ține mai degrabă de sensibilitate decât de intelect. Ea este mult mai corect simțită natural decât judecată de rațiune.²³

Centrarea moralei umane pe sensibilitate nu înseamnă însă fundamentarea ei în mod exclusiv pe sentiment, așa cum s-a argumentat mai sus, ci sugerează mai curând statutul preeminent al sensibilității în raport cu rațiunea cea subordonată. Autoarea Sophie Botros susține și ea că o ipoteză care ar explica întemeierea moralității în întregime sau exclusiv pe sentiment ar fi problematică pentru cel puțin două aspecte ale interpretării umane. Primul se referă la interpretarea dată în privința relației dintre sentimentul de satisfacție, care este trezit în noi prin

²² David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, T. Beauchamp (editor), Oxford, Oxford University Press, 2006, pp. 85, 86.

²³ Idem, *The Essential Philosophical Works*, pp. 409, 410.

contemplarea unei acțiuni ori trăsături de caracter, și desemnarea lui ca fiind virtuos, care necesită discernământul rațiunii. Al doilea aspect vizează încercarea lui Hume de a distinge sentimentele morale de alte feluri de sentimente dureroase sau plăcute, care nu se poate soluționa decât prin procesul unui raționament inductiv. Argumentarea mai amplă a autoarei ajunge la concluzia că, în ambele aspecte analizate, determinarea distincțiilor morale necesită sprijinul rațiunii.²⁴ Aceasta se adaugă la interpretările care susțin cooperarea dintre sensibilitate și rațiune în morală humeană, dar și prevalența sensibilității față de rațiune ca un principiu esențial al ei.

Preeminența sentimentului față de rațiune constituie o notă distinctivă a filosofiei lui Hume, deși scoțianul nu a fost nici singurul și nici măcar primul gânditor care și-a elaborat viziunea după acest principiu mai nonconformist. Principiul denotă primordialitatea pe care o acordă sensibilității umane în determinarea distincțiilor etice și estetice sau în abordarea altor chestiuni importante ale existenței omului. În această paradigmă filosofică, sentimentele și gusturile subiective reprezintă un criteriu de referință, un factor motivațional, un reper evaluativ și chiar un indiciu normativ. Principiul ca atare, care este aplicat cu predilecție în sfera moralei, nu pare să fie însă validat în toate domeniile filosofice. În planul religios din sfera metafizică sentimentele și gusturile subiective nu mai constituie un criteriu de referință, un factor evaluativ sau un reper normativ. Această inconsecvență din metodologia humeană poate semnala o posibilă incoerență în viziunea de ansamblu a filosofului. Deocamdată însă, se cuvine a se consemna relevanța preferinței principiale a lui Hume pentru sentiment în dauna intelectului și relevanța acestei preeminențe contextuale în discriminarea axiologică a sentimentului, care duce la formarea celor două paradigme distincte ale lui.

Rolul normativ al sentimentului moral

Până aici s-a notat în mod repetat și s-a argumentat în mod apodictic accentul pus de moralistul britanic pe sensibilitatea umană, pe valoarea ei intrinsecă și pe impactul pe care îl au sentimentele ori pasiunile în contextele diverse ale vieții și în aspectele etice aferente. În convingerea sa, că orice filosofie trebuie să fie întemeiată pe o înțelegere corespunzătoare a

²⁴ Sophie Botros, *Hume, Reason and Morality. A legacy of contradiction*, Londra și New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2006, pp. 30-33.

naturii umane, el a ajuns la concluzia că orice filosofie morală, care nu se adaptează complet la funcțiile sensibilității umane, este în mod principial și fundamental greșită. De vreme ce comportamentul omului este condus în mare măsură de emoții, pasiuni sau sentimente, a cere acestuia să urmeze numai vocea rațiunii nu poate fi decât zadarnic și pernicios. Pretențiile filosofiei raționaliste de a elimina pasiunile vicioase ar duce inevitabil și la eliminarea celor virtuozose, făcând mintea total indiferentă și inactivă. De aceea, sentimentul rămâne temeiul adecvat al judecăților noastre despre virtute ori viciu, căci binele și răul nu se află în acțiuni, în fapte sau în obiecte, ci în sentimentele noastre cu privire la ele. În legătură cu unele dintre ele simțim plăcere sau mândrie, iar în legătură cu altele simțim durere ori rușine.²⁵

Ținând cont că, în concepția humeană, filosofia morală trebuie să se bazeze exclusiv pe natura umană, David Hume se distinge ca un moralist care preferă instinctul afectiv sau sentimentul instinctiv în detrimentul rațiunii logice ori a intelectului discursiv. A abandona credința comună că rațiunea poate oferi bazele moralității nu este neapărat sfârșitul ipostazei de moralist, ci mai degrabă începutul posibilității de-a fi genul potrivit de moralist, consideră Julian Baggini.²⁶ Există suficiente argumente că Hume s-a ridicat la înălțimea acestei ipostaze potențiale. Direcția urmată de el în filosofie și turnura normativă dinspre intelect către sentiment, pe care nu a inițiat-o el, dar pe care a radicalizat-o, îl recomandă ca pe un gânditor de referință în istoria filosofiei, care nu doar a urmat o linie mai controversată de gândire, ci a și trasat cu pregnanță o direcție filosofică distinctivă urmată apoi de alți gânditori moderni.

Un aspect de maximă importanță în cadrul prezentului studiu, și a ipotezei pe care o susține, este universalitatea sentimentului moral, pe care Hume o admite fără rezerve și o argumentează în conformitate cu principiile lui filosofice, cu criteriile lui naturaliste și cu metodele lui empirice. Plecând de la universalitatea naturii umane și uniformitatea manifestărilor umane în spațiu și timp, pe care le consideră drept o constantă ontologică și o premisă filosofică, el deduce ideea că sentimentul uman are valoare morală la toți oamenii. Considerentul pe care îl invocă în

²⁵ Julian Baggini, *The Great Guide. What David Hume Can Teach Us about Being Human and Living Well*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2022, pp. 209-211.

²⁶ *Ibidem*, p. 264.

raționamentul său deductiv este chiar caracterul lui natural. Dacă sentimentul în general și ca atare este natural, înseamnă că și sentimentul moral este natural. Iar, cum nu există nicio națiune din lume și nicio persoană din aceste națiuni care să fie private în mod total sau absolut de acest sentiment moral natural, înseamnă că sentimentul moral este cu adevărat universal.²⁷

Concluzia humeană este că noțiunea de morală implică un sentiment comun întregii umanități, fapt care recomandă aprobarea generală a aceluiași lucru și care face pe orice om sau pe majoritatea oamenilor să fie de acord cu aceeași opinie ori decizie referitoare la el. Or, această stare de fapt, care face din acțiunile și conduita omului niște obiecte de aprobare sau condamnare în funcție de acordul sau dezacordul față de regula stabilită a dreptului comun, presupune un sentiment atât de universal sau de cuprinzător, încât se extinde asupra întregii omeniri. Și, întrucât umanitatea unui om este în fond umanitatea fiecărui om, rezultă că același lucru afectează sensibilitatea în toate ființele umane. Deci sentimentele, care derivă cu necesitate din condiția umanității, cuprind inevitabil toate ființele umane și se manifestă la fel în toți oamenii, producând aceeași aprobare sau condamnare morală.²⁸

Universalitatea naturii umane și uniformitatea manifestărilor umane sunt susținute și prin citatul humean conform căruia mințile tuturor oamenilor sunt similare în sentimentele pe care le generează și în operațiile pe care le execută.²⁹ Mai mult decât atât, moralistul britanic pretinde că, spre deosebire de determinările intelectului, care se raportează la realități sau fapte din afara ființei umane, toate sentimentele umane sunt corecte în aprecierile simțite asupra unui lucru anume. Motivul constă în faptul că sentimentul este pur, neamestecat cu nimic din exteriorul ființei umane, și că este totdeauna real, ori de câte ori omul are conștiința lui. Drept urmare, dintre o mie de opinii diferite pe care oamenii le pot avea despre același subiect există doar una care este adevărată, dar din o mie de sentimente diferite, stârnite de același obiect, toate sunt corecte, tocmai pentru că niciun sentiment nu reprezintă ceea ce există real în obiectul respectiv. În

²⁷ *Ibidem*, p. 219.

²⁸ David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, pp. 74, 75.

²⁹ *Idem*, *The Essential Philosophical Works*, p. 498.

concluzie, în chestiunile etice și estetice, fiecare individ ar trebui să fie de acord cu propriul sentiment, fără să pretindă a stabili sentimentele altora.³⁰

Referitor la uniformitatea naturii umane, care constituie un temei ontologic pentru universalitatea sentimentului uman și normativitatea sentimentului moral, se cuvine precizat că există și comentarii care sugerează că aceasta nu trebuie interpretată la modul propriu sau absolut, ci mai degrabă într-o manieră relativă raportată la o anume paradigmă hermeneutică din viziunea humeană. Analizând dilema dacă Hume chiar a crezut sau nu în uniformitatea neschimbătoare a naturii umane în contextul disputei privitoare la relativismul etic ce îi este adesea tribuit, Jennifer Herdt susține că pentru moralistul britanic mult invocată uniformitate a naturii umane nu a reprezentat un criteriu filosofic substanțial și constant, ci mai curând un principiu formal al unei hermeneutici a carității, așa după cum se exprimă autoarea.³¹ Dacă Hume ar fi insistat însă pe o natură umană universală în toată regula, atunci ar fi reconstruit domeniul universal de aplicare a judecății morale pe o bază pur contingentă.

Autoarea afirmă că uniformitatea la care se face referire exercită doar niște constrângeri minime asupra gamei imaginabile sau admisibile de diferențe dintre oameni. Iar filosoful scoțian aplică această hermeneutică a carității, care implică generozitate, simpatie sau toleranță, la practici ce sunt mai apropiate de casă, atât în timp, cât și în spațiu. În confruntarea dintre convingeri morale diferite, soluția nu constă în simpla enumerare și comparare a lor, ci în înțelegerea motivelor care stau la baza lor și care le conferă o oarecare justificare. Trebuie înțeles modul în care trăsăturile de caracter sau obiceiurile diferite se potrivesc în etica pe care o reprezintă și cum s-ar putea încadra ele într-un alt tip de etică, contribuind la binele urmărit de indivizii dintr-o comunitate. Dar înțelegerea lor nu exclude posibilitatea condamnării unora dintre ele. Se poate înțelege justificarea dată unui duel, după cum exemplifică și Hume, în timp ce practica ca atare rămâne blamabilă.³²

Viziunea etică a filosofului scoțian se raportează într-un mod problematic la concepția sa antropologică ambivalentă referitoare la

³⁰ Idem, *Despre măsura gustului și alte eseuri*, traducere și studiu introductiv de Ștefan-Sebastian Maftעי, București, Editura Eikon, 2022, p. 108.

³¹ Jennifer Herdt, *Religion and Faction in Hume's Moral Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 139.

³² *Ibidem*, pp. 139-142.

identitatea personală. Interpretarea sa mai curând psihologică descrie viața mentală a omului ca un mănunchi de intuiții, dorințe sau credințe, care dezvoltă diverse relații între ele, fără să fie nevoie de stabilirea unui centru identitar care să unească respectivele stări mentale.³³ Descrierea minții umane ca o serie de percepții separate sugerează o posibilă discontinuitate identitară, care afectează ideea de persoană unitară și durabilă. Exprimarea sa ambiguă și chiar contradictorie cu privire la sinele personal identic și unitar nu infirmă însă existența omului ca persoană autentică și nici manifestarea lui ca ființă morală și responsabilă.

Oamenii sunt în același timp subiecți morali, adică agenți ai evaluării morale, dar și obiecte ale moralității asupra cărora se exercită simțul evaluator al altora. Această dublă și concomitentă ipostază etică se concretizează prin simțul moralității, care este însă apanajul umanității. Deosebirea de grad dintre oameni și animale se reflectă prin calitatea diferită a facultăților lor ontologice. Facultățile intelectuale, psihice și sensibile ale ființelor umane sunt de o calitate superioară în comparație cu cele ale animalelor. Prin contrast valoric cu celelalte animale, omul posedă un simț special al moralității desemnat drept un principiu inherent al sufletului său și totodată unul dintre cele mai puternice simțuri care îi alcătuiesc latura sensibilă.³⁴ Simțul înăscut al moralității face posibilă manifestarea sentimentului etic raportat la situațiile morale concrete și diverse. Sentimentul moral este senzația de plăcere resimțită din simpatie cu privire la plăcerile sau pasiunile altor persoane. Este sentimentul general al umanității pentru tot felul de sentimente umane particulare.

În comentariul consemnat pe această temă, Annette Baier menționează că ceea ce este specific la sentimentul moral din versiunea humană este tocmai generalitatea preocupărilor sale, abstractizarea obiectelor sale din realitatea umană în care se află, construcția socială a mijloacelor de găsimare a lor, generalitatea înțelegerii simpatetice a reacțiilor umane necesare sau așteptatul acord al altora, care s-au întâlnit deja cu cerințele anterioare. În concordanță cu afirmația modelului său antic Cicero, Hume consideră că natura umană trebuie să furnizeze în prealabil motivele și pasiunile concrete, pentru ca sentimentul moral să poată reacționa la ele. Acest fapt

³³ Teodor Negru, *Self and Embodiment: Human Person from an Enactive Point of View* (pp. 118-131) în *Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie*, nr. 33, (1/2014), Craiova, 2014, p. 119.

³⁴ Annette Baier, *op. cit.*, p. 196.

asigură nu numai realitatea subiectului moral, ci și reflexivitatea deosebită a plăcerii morale. Respectivul sentiment moral este astfel o impresie de reflecție, care are ca obiect de referință alte impresii de reflecție.³⁵

Simțul înăscut și puternic al moralității induce în sufletul omului simțul la fel de puternic al libertății, fără de care moralitatea și responsabilitatea nu ar avea sens. Dar Hume atrage atenția asupra constrângerii cauzale a determinismului natural și susține că în raport cu acest tip de necesitate nu putem fi liberi, chiar dacă am putea experimenta cumva această senzație iluzorie. Spre deosebire de această imposibilă libertate ca indiferență, ne este totuși accesibilă libertatea ca spontaneitate, care se raportează la constrângerile fizice și violente din partea altora. Dar și aceasta este mai curând simțită decât gândită sau demonstrată, așa încât sentimentul libertății și simțul responsabilității morale provin din faptul că motivele care declanșează acțiunea au o influență regulată și uniformă asupra minții umane.³⁶ Acțiunea nu poate fi însă motivată de un prezumtiv simț al datoriei, ca în morala kantiană ulterioară, de vreme ce nu există un asemenea simț instictiv al datoriei.³⁷ Motivele reale și eficiente pentru declanșarea acțiunii sunt doar pasiunile ori sentimentele, nu raționamentele intelectului, nici vreun simț prealabil al datoriei și nici măcar simțul dreptății, pentru că acesta nu derivă din natura umană, ci se naște artificial prin intermediul educației sau al convențiilor umane. Dar cu toate că virtutea dreptății este una artificială, totuși simțul moralității ei este natural.³⁸

Un alt aspect relevant pentru subiectul acestui studiu se regăsește în recomandarea lui Hume de a ne urma instinctul sentimentului, nu vocea rațiunii, atât în sfera esteticii, cât și în etică sau alte domenii filosofice. După cum este cazul în poezie și muzică, la fel trebuie să ne urmăm gustul și sentimentul și în chestiunile strict filosofice. Sentimentul comportă astfel un rol normativ explicit și general valabil. Această preferință afectivă este o normalitate a vieții și trebuie acceptată ca atare, de vreme ce nu există niciun algoritm consacrat sau vreo rețetă de succes garantat, nici în cazul unui raționament bun, nici în problemele etice.³⁹ În fond, sentimentele sunt

³⁵ *Ibidem*, pp. 195, 196.

³⁶ Julian Baggini, *op. cit.*, pp. 103-106.

³⁷ David Hume, *The Essential Philosophical Works*, p. 450.

³⁸ *Ibidem*, pp. 420, 535.

³⁹ Julian Baggini, *op. cit.*, p. 80.

niște preferințe pentru unele lucruri, iar sentimentul moral este o astfel de preferință pentru fericirea dezirabilă a omenirii și un resentiment pentru nefericirea ei ipotetică.⁴⁰

Luând în considerare uniformitatea naturii umane, care furnizează tuturor oamenilor același echipament emoțional și aceleași reacții sensibile față de durere și plăcere, se poate consemna că morala humeană nu este numai descriptivă, ci și efectiv normativă. Cu necesara mențiune că normativitatea etică nu se bazează pe discernământul rațiunii umane, nici pe preceptele revelate ale voinței divine, ci pe universalitatea sentimentului moral care se exprimă practic la fel în situații similare. Evaluările morale sunt produsul sentimentului simțit când nu se iau în considerare propriile interese și se adoptă mai degrabă punctul de vedere comun. Uniformitatea naturii umane și recurgerea la punctul comun de vedere permite tuturor să ajungă la aceeași apreciere cu privire la oricare trăsătură de caracter evaluată. Există astfel un potențial standard intersubiectiv al binelui și răului, care este împărțit de toți oamenii.

Încrederea în sentiment ca fundamentare a normelor morale o determină pe Rachel Cohon să-l înțeleagă pe Hume prin semnificația apelativului inventat de hedonist normativist. Din această interpretare a principiilor humeene rezultă că ceea ce ar trebui să fim sau să facem este determinat de sentimentele noastre de plăcere și durere. Poate că plăcerea în sine și durerea ca atare sunt în mod necesar bună și rea, iar atunci aceste sentimente pot întemeia judecăți normative. Dacă așa stau lucrurile, atunci justificarea supremă pentru o judecată morală va fi acordul ei imediat cu sentimentele morale în special, adică cu acele plăceri sau dureri pe care le simțim ca urmare a unei analize imparțiale efectuate asupra unei calități a minții.⁴¹

Un număr considerabil de comentatori îl tratează pe Hume ca pe un psiholog descriptiv al gândirii morale, în timp ce alții susțin că el prezintă de asemenea și o teorie etică normativă. Din prima categorie fac parte S. Darwall, J. L. Mackie sau G. Santayana, iar din a doua categorie pot fi enumerați Annette Baier sau Robert Shaver. Ca și în alte aspecte controversate, textele humeene sunt ambigue și în privința aceasta. Uneori par doar a descrie într-o manieră necritică cum simțim despre trăsăturile de

⁴⁰ Annette Baier, *op. cit.*, p. 164.

⁴¹ Rachel Cohon, *Hume's Morality. Feeling and Fabrication*, New York, Oxford University Press, 2008, pp. 242, 243.

caracter, iar altele par să susțină că sentimentul împărtășit pe scară largă este arbitrul final al tuturor normelor referitoare la virtute.⁴² În varianta interpretativă a prezentului studiu, Hume este și psihologul care descrie procesul moral, dar și moralistul care prescrie criterii general valabile pentru determinarea distincțiilor morale. Sentimentul moral universal din natura umană comună și principiile utilității și plăcerii reprezintă astfel de argumente în favoarea normativității eticii humeene. Și reciproca acestei aserțiuni este valabilă. Dacă etica humeană este normativă, atunci și sentimentul moral pe care se fundamentează ea este normativ.

Făcând o sinteză a acestui studiu, trebuie reiterat faptul că universalitatea naturii umane îl duce pe Hume la universalitatea sentimentului moral, trecând prin universalitatea naturaleții sentimentului uman în general. Ținând cont de universalitatea acceptată a simțului moral și de uniformitatea manifestărilor umane, moralistul scoțian susține că sentimentele umane sunt comune tuturor oamenilor și că sunt în cea mai mare măsură asemănătoare în manifestările lor. Pe acest fond comun al naturii umane și-a felului sentimentelor, el pretinde că toate sentimentele sunt la fel de corecte în exprimarea lor naturală și empirică, pentru că sunt genuine. Recomandarea lui este ca omul să își urmeze gustul subiectiv și instinctul sentimentului, nu numai în domeniul estetic al artelor, ci și în sfera practică a moralei sau în cea teoretică a filosofiei. Considerațiile lui descriptive și recomandarea lui prescriptivă denotă funcția evaluativă a sentimentului în etică, prin determinarea distincțiilor morale, și mai ales rolul lui decisiv și normativ, care îi este atribuit fără obiecții în aceste probleme practice ale vieții umane. Pe premisa universalității sentimentului moral nativ s-a argumentat implicit și temeinic concluzia normativității lui.

Pozitivism și optimism etic

Dacă metafizica humeană este considerată în mod just drept una eminentemente sceptică, nu același lucru se poate afirma și despre etica humeană. Este aproape unanimă opinia care susține că filosoful britanic are o situație sceptică și distructivă în privința metafizicii și a religiei, dar o situație constructivă sau pozitivă în privința eticii.⁴³ Toată filosofia lui Hume este influențată de concepția sa naturalistă dar și pozitivă asupra naturii umane, care reprezintă o contestare implicită a viziunii creștine

⁴² *Ibidem*, p. 240.

⁴³ David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, p. 33.

tradiționale mai pesimiste, potrivit căreia, omul ar fi de fapt un amestec de rațiune divină și pasiune animală. Cu optimismul excesiv caracteristic iluminismului, David Hume consideră că pornirile naturale ale oamenilor sunt sănătoase și folositoare, și că moralitatea poate fi cel mai bine asigurată pe baza sentimentelor naturale și nealterate ale acestora.⁴⁴

Dacă abordarea lui ar fi sceptică în privința filosofiei morale, atunci moralistul scoțian ar putea fi etichetat un relativist lipsit de niște repere concrete și generale. Dar Hume nu pare dispus să se predea relativismului, după cum se exprimă unii analiști.⁴⁵ El respinge, de exemplu, relativismul despre sentimente pe care îl proclamă scepticii radicali. Deși nu toate sentimentele sunt realmente pe picior de egalitate, ne putem permite să ne prefacem că sunt, atunci când considerăm ca insignifiante deosebiri de gust. Probabil că notorietatea lui ca sceptic i-a făcut pe mulți dintre cititorii lui să se aștepte la adoptarea acestei poziții și în etică, dar Hume a avut grijă să se distanțeze de ea încă de la început. El nu a încercat să ofere o explicație despre diferențele din judecățile estetice sau etice, rămânând în același timp neutru cu privire la ele.⁴⁶ Și-a asumat propria poziție etică, ce poate fi considerată una pozitivă, constructivă și optimistă.

Interpretarea care permite varianta optimistă că el nu este sceptic, deci relativist, în chestiunile etice se bazează pe ipoteza că descoperirea originii moralei și preferarea anumitor principii cu validitate universală reprezintă practic același lucru. În cazul lui Hume, aceasta înseamnă originarea moralei în sensibilitatea umană și în principiul umanist al simpatiei, care ar avea un caracter universal pe considerente ontologice naturaliste și o aplicabilitate general valabilă. Natura moralei umane sugerează așadar o ipotetică practică comună în principiu tuturor oamenilor. Diferențele aparente de practici morale și cele reale de obiceiuri sau cutume observate în diverse societăți sunt mai curând convenționale, superficiale și conjuncturale, dar se raportează inerent la niște principii esențialmente identice în fondul lor etic. Concluzia rezultată enunță că în spatele diversității de manifestări sociale se află de fapt uniformitatea unui principiu etic universal.⁴⁷

⁴⁴ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁵ Jennifer Herdt, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 122.

⁴⁷ Gerardo, Lopez Sastre, *Hume: Când știi că ești sceptic*, traducere de Bianca Popescu, București, Editura Litera, 2020, p. 80.

Utilitatea și agreabilitatea constituie principiile universale adecvate și eficiente în sfera eticii, care pot explica totodată diversitatea evaluărilor morale existente în cadrul istoric al societății umane. Același principiu moral poate fi exprimat prin obiceiuri diferite sau chiar prin forme opuse de manifestare. Multe din formele de educație sunt arbitrare și aleatorii, explică moralistul din Edinburgh, dar exprimă mereu același lucru sau aceeași regulă de conduită etică și socială. El ilustrează principiul invocat printr-un exemplu referitor la manifestarea respectului prin obiceiuri diferite. Un spaniol iese din casă înaintea musafirului, ca semn că îl lasă pe acesta stăpân peste propria casă, în timp ce, în alte țări, stăpânul casei iese ultimul, ca semn obișnuit și explicit de respect față de musafirul său.⁴⁸ Varietatea de cutume nu infirmă uniformitatea de principii etice comune.

Identificarea utilității și agreabilității drept criterii concrete prin care omul determină ceea ce este moral printr-un sentiment de aprobare poate permite eticii umane să fie considerată pozitivă, constructivă sau optimistă, dar nu poate constitui un răspuns satisfăcător ori suficient pentru rezolvarea tuturor problemelor de natură etică și nici nu poate să explice diferențele de senzații și de evaluări morale manifestate în natura umană. Deci chiar dacă abordarea etică umană nu este sceptică și nu este lipsită de criterii descriptive și orientative, nu înseamnă că este scutită de suspiciunea de relativism ori de alte etichetări mai mult sau mai puțin rezonabile. Suspiciunea este alimentată de exprimarea care precizează că nu există doar un singur mijloc adecvat prin care oamenii au acces la fericire, deoarece ei sunt prea diferiți în pasiunile și plăcerile lor pentru a se rezuma la niște criterii regulate și universale.

Referirea lui la neregularitatea din morală și obiceiuri aruncă asupra viziunii sale spectrul cam ambiguu al relativismului moral, care postulează că nu există standarde obiective ale binelui și răului și că toate valorile morale sunt constructe culturale. Plecând de la premisa că oamenii sunt foarte asemănători în toate locurile și-n toate timpurile, Hume susține că principiile după care raționează aceștia în chestiunile morale sunt mereu aceleași, dar concluziile pe care le trag sunt adesea foarte diferite. Aceste concluzii diferite duc inevitabil la practici și cutume diferite. Această aserțiune pare a sugera ideea pluralismului moral, pe care o reflectă în

⁴⁸ *Ibidem*.

considerațiile sale etice și estetice.⁴⁹ Iar ideea pluralismului etic poate fi în mod firesc asociată cu ideea relativismului moral.

Optimismul atribuit paradigmei etice a sentimentului, fie el justificat sau exagerat, nu exclude așadar diversele interpretări care plasează morala humeană în cadrul curentului emotivist, în sfera subiectivismului pur, în zona realismului chiar, în confruntarea dintre cognitivism și conativism sau la granița dintre un hedonism mascat și un utilitarism avant la lettre. În continuare se vor consemna, în spirit critic și în scop evaluativ, asemenea tipuri de interpretări din literatura secundară, pentru a se determina cât mai plauzibil căreia dintre variantele interpretative prezentate i se potrivește mai bine poziționarea etică a lui Hume, care rămâne controversată din pricina ambivalenței lui caracteristice.

Situarea etică a lui Hume

Printre analiștii și comentatorii humeeni nu există consens cu privire la situarea etică a lui Hume. Dată fiind fundamentarea moralității pe sensibilitate, o ipostază plauzibilă și des vehiculată este cea de emotivist.⁵⁰ Emotivismul este teoria care susține că afirmațiile moralei nu descriu stări de fapt, ci exprimă sau provoacă sentimente și atitudini ce au legătură cu istoria sau semnificația unor cuvinte. Emotiviștii consideră că fundamentul noțiunilor sau al judecăților morale este pur emotiv. La întrebarea dacă moralistul britanic poate fi considerat emotivist, Annette Baier răspunde negativ, motivând că el nu spune niciodată că moralitatea ia naștere din emoții. Teoria lui morală se bazează pe pasiunile și sentimentele corectate de rațiune, care sunt impresii de reflecție, nu pe emoții, ca afecte distincte, deși termenul humean de sentiment este ambiguu și poate avea uneori și conotația de emoție. Totuși, strict vorbind, conchide autoarea, Hume nu este un emotivist.⁵¹

Punând accent pe utilitate ca și criteriu al distincțiilor morale, filosoful a fost încadrat retroactiv în curentul modern al utilitarismului britanic. Robert E. Gooding îl prezintă alături de Hobbes ca adept principal al utilitarismului timpuriu, numit și utilitarism hedonist, pentru că pune la egalitate utilitatea și caracterul folositor al unui lucru în scopul promovării

⁴⁹ Julian Baggini, *op. cit.*, pp. 218-221.

⁵⁰ Emil-Marius Pașcan, *Concepția etică a lui David Hume. Deschideri, limite și implicații în contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2014, p. 78.

⁵¹ Annette Baier, *op. cit.*, p. 180.

plăcerii și al evitării suferinței. Utilitarismul hedonist cu care este asociată morala humeană propune ideea empirică potrivit căreia oamenii au o înclinație naturală spre hedonism, iar această tendință instinctuală nu poate fi exclusă din nicio teorie etică.⁵² Alți autori îl plasează pe Hume într-o altă formă de utilitarism, respectiv cea normativă, care susține ideea că urmările comportamentului și ale modului de acțiune asupra fericirii sau binelui general reprezintă factorul determinant al dreptății morale. Utilitarismul normativ promovează utilitatea regulii generale și nu utilitatea actului individual, iar argumentul este că morala humeană se ocupă de natura caracterului uman și calitatea virtuților mai degrabă decât de calitatea actelor individuale. O acțiune este morală dacă este semnul unei anume calități sau trăsături de caracter și dacă este un principiu durabil al minții omenești.⁵³

Ipostaza morală cea mai frecvent atribuită scriitorului scoțian este probabil cea de subiectivist,⁵⁴ deși este și ea, desigur, contestată.⁵⁵ Subiectivismul etic reprezintă concepția care afirmă că, atunci când elaborează judecățile morale, oamenii pur și simplu își exprimă propriile sentimente sau dorințe, pentru că nu există adevăruri factuale de natură etică. Dacă nu există adevăruri factuale sau fapte (i)morale prin însăși natura lor, după modelul eticii deontologice kantiene, atunci nimeni nu are dreptate și nimeni nu greșește în raport cu situațiile luate în discuție. Orice fapt analizat este un simplu fapt lipsit aprioric de orice valență etică, iar categorisirea lui ca moral sau imoral ține de aprecierea personală și intimă, deci subiectivă, a agentului evaluator. Fiindcă sunt ființe distincte cu gusturi și simțiri diferite, oamenii simt lucrurile diferit. Această abordare simplistă și naturală este caracteristică în special gânditorilor sau epistemologilor de orientare empiristă.

Ca epistemolog empirist, adept al experienței și promotor al sensibilității umane, David Hume pare a corespunde perfect acestui profil filosofic. Principala sa teză etică enunță că morala este o chestiune care ține de sentiment, și nu de rațiune. Pentru a argumenta că morala este determinată

⁵² Peter Singer (editor), *Tratat de etică*, traducere coordonată de Vasile Boari și Raluca Mărincean, Iași, Editura Polirom, 2006, pp. 270, 271.

⁵³ Emil-Marius Pașcan, *op. cit.*, pp. 61-63.

⁵⁴ Peter Singer (editor), *op. cit.*, p. 462, 465.

⁵⁵ A. J. Ayer, *Hume. O scurtă introducere*, traducere de Irina Tofan, București, Editura ALL, 2009, p. 92.

realmente de sentiment, el recurge la un exemplu considerat extrem de vicios, și anume, crima cu premeditare. În pledoaria lui, susține că și dacă este examinată cu atenție, faptei respective nu i se poate găsi acel element concret și intrinsec, care să o facă vicioasă ca atare. Doar prin sentimentul de dezaprobare prin care sufletul se raportează la ea, capătă fapta în cauză caracterul de faptă vicioasă sau imorală, altminteri ar fi o faptă neutră din punct de vedere moral. Prin urmare, orice faptă, acțiune, gest sau atitudine constituie, din perspectivă etică, obiectul sentimentului, nu al rațiunii. Rațiunea singură, precum s-a relevat anterior, este incapabilă de-a determina sau evalua comportamentul moral, pentru că nu poate influența voința, nu poate motiva acțiunea și nici nu se poate opune pasiunii ori sentimentului în exercitarea influenței lor.⁵⁶

În esență, subiectivismul contestă existența adevărilor morale obiective și a faptelor intrinsec morale și propune în schimb ipoteza că raportarea noastră morală la adevăruri sau fapte nu înseamnă decât exprimarea propriilor sentimente cu privire la ele. Această atitudine subiectivă denotă un relativism etic, conform căruia nimic nu este bine sau rău în sine, ci totul este relativ la percepția ori simțirea fiecăruia. Iar relativismul, pe filiera subiectivismului care neagă faptul că există fapte morale independente de sentimentele umane, poate conduce la nihilism moral. Implicațiile relativiste și nihiliste îi sunt imputate de regulă subiectivismului etic,⁵⁷ iar prin asocierea lui Hume cu acest tip de viziune îi sunt obiectate și filosofiei sale morale.⁵⁸ Prin contrast cu aceste obiecții și în dezacord cu această asociere imputabilă, există și autori care opinează că desemnarea lui Hume ca subiectivist moral este oarecum forțată,⁵⁹ dar că o formă de subiectivism i s-ar putea atribui doar epistemologiei lui morale.⁶⁰

Emotivismul este forma mai subtilă sau mai sofisticată a subiectivismului și propune o viziune mai complexă asupra limbajului. Conform emotivismului, limbajul moral nu este utilizat pentru a transmite informații sau a afirma judecăți de valoare, ci pentru a influența comportamentul oamenilor prin exprimarea atitudinii cuiva, nu prin

⁵⁶ Peter Singer (editor), *op. cit.*, pp. 462, 463.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 464.

⁵⁸ Joan Solé, *Kant: revoluția copernicană în filosofie*, București, Editura Litera, 2020, pp. 52, 53.

⁵⁹ Emil-Marius Pașcan, *op. cit.*, p. 178.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 192.

declararea evaluativă a respectivei atitudini. Spre deosebire de subiectivism, emotivismul nu interpretează judecățile morale ca declarații ale sentimentelor umane sau ca declarații cu valoare de adevăr, drept pentru care nu părerile sunt puse în opoziție, ci dorințele. De aceea, una din problemele principale ale emotivismului este că nu poate să justifice locul sau rolul rațiunii în etică. Or, în pofida subordonării rațiunii față de pasiuni, Hume acordă totuși un rol important rațiunii în procesul etic. Sentimentele susținute de rațiune reprezintă temeiul adecvat al unei judecăți morale.⁶¹ În consecință, Hume nu pare a se încadra specificului emotivismului moral.

O altă variantă interpretativă în privința situației filosofiei etice humeene îl prezintă pe filosof ca un realist al moralei, întrucât acesta crede în existența obiectivă a calităților morale și consideră sentimentele morale ca niște semne ale acestor realități externe sau ca mijloace care intermediază cunoașterea lor. Din perspectiva humeană, virtuțile și viciile reprezintă calitățile morale obiective care se raportează pozitiv sau negativ la ideea binelui general ori a utilității. Rațiunea are rolul de a aduce dovezi obiective care să arate dacă cineva are sau nu o anumită trăsătură de caracter care favorizează utilitatea, în timp ce sentimentul pe care îl produce această cunoaștere empirică este semnul valorii sau lipsei valorii morale a respectivei trăsături de caracter. Prin rolul lor specific, dar și prin contribuția lor complementară, rațiunea și sentimentul cooperează pentru a determina cunoașterea morală.

David Fate Norton este analistul care îl poziționează pe Hume pe direcția realismului etic tocmai pentru că atât sentimentul, cât și rațiunea, au un important rol epistemologic. În opinia lui, moralistul scoțian crede că virtutea și viciul au un statut obiectiv, deci realist. Interpretarea lui este desigur contestată de alți analiști humeeni, care o socotesc o exagerare a unor adevăruri din morala humeană.⁶² Deși mai degrabă din perspectiva obiectivității decât a realismului, și C. Swain adoptă o viziune similară, notează autoarea Rachel Cohon.⁶³ Dar Hume are o interpretare a evaluării etice, obiectează Cohon, care respinge realismul moral și se bazează pe sentiment, iar din acest punct de vedere este una subiectivă.⁶⁴ Aceasta îl

⁶¹ Peter Singer (editor), *op. cit.*, pp. 466-470.

⁶² Emil-Marius Pașcan, *op. cit.*, pp. 78, 79.

⁶³ Rachel Cohon, *op. cit.*, p. 97.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 124.

desemnează pe filosof drept un cognitivist în privința credințelor morale, dar și un anti-realist veritabil, pe motiv că proprietățile sau calitățile morale sunt doar niște reacții subiective a căror existență depinde de răspunsurile emoționale ale ființelor sensibile. În accepțiunea ei, antirealismul de natură subiectivă este perfect compatibil cu cognitivismul despre adevăr.⁶⁵

Rachel Cohon argumentează că pentru Hume evaluarea morală are două aspecte, care corespund celor două tipuri de percepții morale: o impresie, ca sentimentul ce furnizează o cunoaștere non-rațională a proprietăților morale și o idee, ca o copie a respectivului sentiment raportat la un obiect cu proprietăți morale. Spre deosebire de impresie ca sentiment, ideea are capacitatea de-a fi adevărată sau falsă, iar unele astfel de idei morale chiar sunt adevărate. Pe acest raționament se bazează imaginea lui Hume de cognitivist al adevărului. Pe de altă parte, el poate fi descris ca moralist anti-realist în virtutea faptului că bunătatea și răutatea există doar ca proprietăți ce depind de răspunsurile psihologice umane de aprobare sau dezaprobare. Astfel, el privește binele și răul moral ca proprietăți relaționale, care implică anumite reacții emoționale caracteristice, în loc de alte ipotetice feluri de percepții. Alte interpretări recunosc că credințele morale sunt elemente mentale distincte de sentimentele morale, dar le tratează drept convingeri fundamental cauzale în loc de atribuții ale proprietăților virtuții și viciului.⁶⁶

Și alți autori sau comentatori îl percep pe filosoful britanic ca pe un cognitivist moral, în pofida predilecției lui pentru sentiment și a ponderii majore pe care o are sentimentul în etica humeană. Aceștia îl consideră nu numai un partizan al moralității simțului comun, ci și un adept al credințelor și adevărilor morale.⁶⁷ În fond, cognitivismul este corespondentul psihologic al realismului moral și susține că judecățile morale exprimă credințele oamenilor despre ceea ce reprezintă faptele morale. Autorul John Bricke argumentează însă că Hume respinge teoriile cognitiviste, pentru că el conferă rațiunii, care evaluează credințele, adevărul ori cunoașterea, un rol minor în procesul moral. Rațiunea singură nu poate influența voința și nici nu poate motiva acțiunea morală. În

⁶⁵ *Ibidem*, p. 100.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 106, 126.

⁶⁷ John Bricke, *Mind and Morality. An Examination of Hume's Moral Psychology*, New York, Clarendon Press-Oxford, 1996, p. 1.

schimb, dorința, ca expresie instinctivă a psihicului uman are un rol mai relevant decât credința sau rațiunea.⁶⁸

Într-o abordare sintetică, dar și analitică, a variantelor interpretative atribuite moralei umane se pot evidenția unele similitudini și anumite conexiuni între ele. Emotivismul este mai curând o formă mai sofisticată a subiectivismului care sfârșește în relativism, iar utilitarismul hedonist sau normativ nu poate evita nici el asocierea cu subiectivismul, întrucât oamenilor li se par utile lucruri diferite ori chiar contrare, dar la fel de subiective. Nici măcar realismul etic cu omologul său psihologic, cognitivismul, nu scapă de suspiciunea subiectivistă, de vreme ce adevărurile, cunoștințele sau credințele considerate obiective au în fond o pondere semnificativă de subiectivism intelectual ori afectiv. Ținând cont de aceste conexiuni și implicații psihologice, care au un rol major în exprimarea și explicația umană, prezentul studiu susține ipoteza subiectivistă a moralei. Un argument suplimentar îl constituie tocmai prevalența explicită a sentimentului față de rațiune în concretizarea procesului etic, iar sentimentul este în mod intrinsec subiectiv. În concluzie, subiectivismul caracterizează cel mai pregnant morala lui Hume și acest lucru se remarcă prin disocierea radicală dar absolut subiectivă pe care o face cu privire la morala creștină sau față de sentimentul religios.

Concluzii

Studiul a prezentat paradigma etică a sentimentului din filosofia umană, care a relevat rolul acordat sentimentului în sfera morală. Este paradigma în care sentimentul deține efectiv funcția importantă pe care Hume i-o atribuie ca facultatea determinantă a ființei umane și ca principiu fundamental al filosofiei sale empiriste. Spre deosebire de marea parte a filosofiei tradiționale, care susținea hegemonia rațiunii în domeniul moralității, gânditorul scoțian a desemnat sensibilitatea ca fiind factorul ontologic dominant, evaluativ și decizional care operează prioritar în planul moral. Sentimentele de aprobare sau dezaprobare sunt cele care disting binele de rău, virtutea de viciu și caracterul moral de cel imoral. S-a argumentat viziunea umană din sfera eticii, care postulează că sentimentul uman are rolul primordial în concretizarea procesului etic.

Datorită rolului determinant al sentimentelor și pasiunilor în procesul etic complex, care corespunde cu principiul filosofiei umane ce

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 11, 17.

prioritizează sensibilitatea, dar și datorită identificării utilității și plăcerii ca cele două criterii ale moralității, s-a concluzionat că morala lui Hume este una constructivă, pozitivă sau optimistă. La această concluzie unanimă a mai contribuit și întemeierea moralității exclusiv pe natura umană considerată bună, fapt care a exclus orice componentă religioasă, transcendentă, revelată sau transumană din specificul eticii humeene. În finalul studiului s-au analizat diferitele poziții etice atribuite de regulă lui Hume și s-a argumentat că cea subiectivistă i se potrivește cel mai bine viziunii sale morale bazate cu predilecție pe sentimentul subiectiv, deși poziția cea mai frecvent indicată de către alți analiști și comentatori humeeni pare a fi cea de emotivist. Din aceste considerente manifeste, se poate puncta că paradigma etică a sentimentului, asumată explicit de Hume, este una optimistă, care contrastează din acest punct de vedere cu paradigma metafizică a sentimentului, rezultată implicit din discriminarea valorică a sentimentului uman.

BIBLIOGRAFIE

- AYER, A. J., *Hume. O scurtă introducere*, traducere de Irina Tofan, București, Editura ALL, 2009.
- BAGGINI, Julian, *The Great Guide. What David Hume Can Teach Us about Being Human and Living Well*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2022.
- BAIER, Annette, *A Progress of Sentiments: Reflections on Hume's Treatise*, Harvard, Harvard University Press, 1991.
- BLACKBURN, Simon, *How to Read Hume*, Londra, Granta Publications, 2008.
- BOTROS, Sophie, *Hume, Reason and Morality. A legacy of contradiction*, Londra și New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2006.
- BRICKE, John, *Mind and Morality. An Examination of Hume's Moral Psychology*, New York, Clarendon Press-Oxford, 1996.
- COHON, Rachel, *Hume's Morality. Feeling and Fabrication*, New York, Oxford University Press, 2008.
- DOUGLASS, Robin, *The dark side of recognition: Bernard Mandeville and the morality of pride (pp. 284-300) în British Journal for the History of Philosophy*, vol. 32, nr. 2, Londra, 2024.
- HERDT, Jennifer *Religion and Faction in Hume's Moral Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- HUME, David, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu și Constantin Niță, studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- HUME, David, *The Essential Philosophical Works*, Hertfordshire, Wordsworth Editions Limited, 2011.

- HUME, David, *A Treatise of Human Nature*, David F. și Mary J. Norton (editori), Oxford, Oxford University Press, 2000.
- HUME, David, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, T. Beauchamp (editor), Oxford, Oxford University Press, 2006.
- HUME, David, *Despre măsura gustului și alte eseuri*, traducere și studiu introductiv de Ștefan-Sebastian Maftei, București, Editura Eikon, 2022.
- LOPEZ SASTRE, Gerardo, *Hume: Când știi că ești sceptic*, traducere de Bianca Popescu, București, Editura Litera, 2020.
- NEACȘU, Adriana, *Istoria filosofiei antice*, Craiova, Editura Universitaria, 2016.
- NEGRU, Teodor, *Self and Embodiment: Human Person from an Enactive Point of View* (pp. 118-131) în *Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie*, nr. 33, (1/2014), Craiova, 2014.
- PAȘCAN, Emil-Marius, *Concepția etică a lui David Hume. Deschideri, limite și implicații în contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2014.
- SINGER, Peter (editor), *Tratat de etică*, traducere coordonată de Vasile Boari și Raluca Mărincean, Iași, Editura Polirom, 2006.
- SOLÉ, Joan *Kant: revoluția copernicană în filosofie*, București, Editura Litera, 2020.